

İbn Hazm ve Fıkıh Usulüne Dair Eseri El-İhkam Fî Usûli'l Ahkam | Merve Bayoğlu

İDE AKADEMİ DÖNEM ÖDEVİ 2020-2021

GİRİŞ

İbn Hazm, fikirleri yaşadığı dönemle sınırlı kalmayıp günümüze kadar ulaşmış Endülüs medeniyetinin yetiştirdiği çok yönlü bir alimdir. İbn Hazm yaşadığı çağın düşünce sistemine bağlı kalmayıp kendi düşünce sistemini Zahirilik temelleri üzerine kuran bir alimdir. Ve bu Zahiri düşünce sistemini kelim, mantık fıkıh, felsefe dinler ve mezhepler tarihi, belagat, şiir gibi bütün alanlara yansıtmıştır. [1]

Bu makalede Endülüslü İslam alimlerinden olan İbn Hazm ve onun fıkıh usulüne dair yazmış olduğu el-İhkam fî Usulî'l Ahkam eserinden bahsedilecektir. İlk olarak konuya İbn Hazm'ı tanıtarak başlanmasının daha faydalı olacağı düşünülmüş buna bağlı olarak da İbn Hazm'ın hayatına, kişiliğine ve eserlerine yer verilmiştir. Makalenin ikinci kısmında ise kısa ismiyle söylenecek olursa el-İhkam eseri üzerine yoğunlaşmıştır.

Makalenin amacı, genel çerçeve itibarıyla İbn Hazm'ı ve el-İhkam eserini tanıtmak, eserin yöntemini ve İbn Hazm'ın fıkıh usulüne bakışını ortaya koymaktır.

1. İBN HAZM'IN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. İbn Hazm'ın Hayatı

Asıl adı, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelûsî el-Kurtubî'dir. [2] Said el-Endülûsî'ye yazdığı bir mektuba göre 384 yılının Ramazan Ayının son gününde Kurtuba'nın doğu kesiminde yer alan Rabaz-ı Minyetü'l Muğire de doğmuştur. [3] Doğumu ile alakalı bir başka rivayete göre ise, kendisiyle aynı sırada yaşayan Said b. Ahmed'in İbn Hazm'a yazdığı bir mektuba göre 30 Ramazan 383/18 Kasım 993 tarihinde Kurtuba'da dünyaya geldiği yönündedir. [4]

Bazılarına göre, soy itibarıyla İran'dan gelmiş Fars asıllıdır. [5] İbn Hazm'ın Hristiyan asıllı bir aileden geldiği yönünde görüşler olsa da bu görüşler İbn Hazm'ın acem asıllı olduğunu ve soyunun Yezid b. Ebi Sufyan'ın azatlı kölesine dayandığını söylemesinin de etkisiyle çok fazla itibar edilen bir görüş değildir. [6]

İbn Hazm'ın, babası Ahmed b. Sa'id b. Hazm, Amiri devletinin kurucusu el-Mansûr lakaplı Muhammed b. Abdullah b. Ebi Amir'in seçkin vezirlerindendi. Bu yüzden İbn Hazm'ın hayatının ilk yılları zamanının en lüks sayılabilecek mekânı olan haremde geçmiştir. [7] Ancak Endülüs'te Amiriler'in hilafetten uzaklaşması ve sonrasında yeni idareciler nezdinde gözden düşmesiyle babası saraydan ayrılmak zorunda kalmış bu durum İbn Hazm'ı da kötü yönde etkilemiştir. [8] Ulaşılan kaynakların hiçbirinde İbn Hazm'ın annesiyle alakalı kesin bir bilgiye rastlanmamıştır.

İlk eğitimini saraydaki mürebbiyelerden almıştır. Aristokrat bir çevrede doğmasından dolayı o dönemde devlet adamlarının çocuklarının aldığı eğitimi almıştır. [9] Sonrasında ise hadis, fıkıh, kelim gibi İslami alanların hemen hemen hepsinde eğitimler almıştır. Öyle ki, İbn Hazm için Endülüs'teki bütün İslami ilimleri bildiği söylenmiştir. [10]

İbn Hazm'ın babası Ebu Ömer Said b. Hazm tarih ve hadis hocasıdır. İbn Hazm bu iki alanda da babasından istifade etmiştir. [11] Babası haricinde de İbn Hazm Endülüs'ün en ünlü hocalarından dersler almıştır. Kadı Ebu'l Velid Muhammed b. Yusuf el-Ezdî [12] , Ebu Abdurrahman el-Meâfirî [13] , Ebu Said el-Feta el-Caferî, [14] Ebu Kasım Muhammed b. Yezid el-Ezdî el-Mısırî [15] , Ebu'l Kasım Abdillâh b. Halid el-Hemedânî [16] , Ebu'l Hıyar el-Lügavî [17] İbn Hazm'ın çeşitli alanlarda dersler aldığı bazı hocalarıdır.

İbn Hazm'ın yetiştiği dönemde Endülüs'te Malikilik resmi mezhep gibi olmasından dolayı İbn Hazm ilk olarak Maliki mezhebini öğrenmiştir. [18] Daha sonra Şafii mezhebini benimsemesine rağmen en son Zahirîlik mezhebine intikal etmiş, kıyası bırakıp beraat-i asliyye deliline tutunmuştur. [19] İbn Hazm, Davud ez-Zahirî'den sonra Zahirîlik mezhebinin en çok tanınan alimi olmuştur. Bu mezhebi sistematikleştirip mezhebin tanınmasında etkin rol oynamıştır. İbn Hazm, dilinin sertliği ve tavizsiz tutumuyla tanınır. Hatta İbn Hazm'ın dilinin sertliği ile alakalı olarak , "İbn Hazm'ın dili Haccac b. Yusuf'un kılıcı gibidir. İkisi de keskindir." [20] denilmiştir.

Emevi ailesinin yönetimini yeniden sağlamaya çalıştığı iddiasıyla Meriye valisi tarafından tutuklanarak birkaç ay gözaltında tutulduktan sonra Hısnülkasr'a (Aznalcasar) sürüldü. Burada kaldığı birkaç aylık süre içinde yörenin hakimi İbnü'l-Mukaffal'dan ilgi gördü. Daha sonra Belensiye'ye (Valencia) gidip orada iktidarı ele geçiren Abdurrahman el-Murtaza'yı desteklediği için vezirlik göreviyle ödüllendirildi. Ancak Murtaza'nın öldürülmesi üzerine yine baskılara maruz kaldı ve hapse atıldı. Kasım b. Hammûd'un hilafeti sırasında Kurtuba'ya geri döndü ve 412 yılına kadar burada kaldı. Hükümdarlığı birkaç ay süren V. Abdurrahman el-Müstazhir b. Hişam a da vezirlik yapan İbn Hazm Müstazhir- Billah 'ın öldürülmesinden sonra tahta geçen III. Muhammed el-Müstekfi-Billah tarafından yine tutuklatıldı. Bu tutukluk, Endülüs'ün son Emevi halifesi olan III. Hişam el-Mu'ted- Billah'ın halifeliği almasına kadar sürmüştür. İbn Hazm, III. Hişam devrinde de kısa bir müddet vezirlik yapmıştır. [21]

İbn Hazm, ömrünü ilme adanmış, bu uğurda çeşitli cefalar çekmiş bir İslam âlimi olarak 456 yılının Şaban ayının son günlerinde Lüble'de (Niebla) vefat etmiştir. [22]

1. 2. İbn Hazm'ın Eserleri

İbn Hazm'ın eserlerinin sayısı dört yüze ulaşmıştır. [23] Ancak bu kitapların hepsi bize ulaşmamıştır. Bunun ilk sebebi olarak, kitaplarının daha kendi hayatıyken yakılması olabilir. [24] Hatta İbn Hazm bu konuyla alakalı olarak şunları söylemiştir:

"Kağıtları yaksanız bile, onların içeriklerini yakamayacaksınız; çünkü onlar benim kalbimdedir.

Ayaklarım nereye yönelse, onlar da benimle gelir; benimle biner, benimle iner, benimle kabrime girer." [25]

İbn Hazm, eserlerinde kendi düşüncelerini zikrederken "Ali dedi" veya Ebu Muhammed dedi" şeklinde zikreder.

1.2.1. Kelam, Felsefe ve Mantık Kitapları

1. el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva'i ve'n-Nihal: Dinler ve mezhepleri konu alan 3 ciltten oluşan bir eserdir. [26]

2. et-Takrib li-Haddi'l-Mantık ve'l-Medhal ileyihi bi'l-Elfazi'l-'Ammiyye ve'l-Emsileti'l-Fıkhiyye: Aristo mantığı ekseninde mantığı herkesin anlayabileceği şekilde kolaylaştırmayı hedef alır. [27]

3. Risale fi Müdavati'n-Nüfus ve Tehzibi'l-Ahlak ve'z-Zühd fi'r Resa'il: İçerisinde ahlak konularını barındıran bir eserdir. Eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa bölümünde kayıtlıdır. [28]

4. el-Usul ve'l-Furu': Çeşitli kelam konularını ele alan bir eserdir. İbn Hazm'ın 14 risalesinden oluşur. [29]

5. İzharu Tebdili'l-Yehûd ve'n-Nasara li't-Tevrati ve'l-İncil ve Beyanu Tenâkuzi ma bi-Eydihim Minha Mimma la Yahtemilu't-Te'vil: İbn Hazm'ın el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva'i ve'n-Nihal kitabının 1. cildinde 201-202'inci sayfalarında yer almaktadır. [30]

6. el-Nesaihu'l Münciye mine'l-Fedaihi'l-Muhziye ve'l-Kabaihi'l-Mürdiye min Ekvali Ehli'l-Bida': el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva'i ve'n-Nihal eserinin 5. cildinin 33-73 sayfaları arasında yer almaktadır. [31]

1.2.2. Tarih ve Biyografi Kitapları

1. Cemheretu Ensabi'l-'Arab: Arapların nesepleriyle ilgili bir eserdir. bu konuda daha sonra yazılan eserlere kaynaklık etmiştir. [32]
2. Cevami'u's-Sire: Muhtasar bir siyer kitabıdır ve es-Sîretü'n Nebeviyye diye de bilinir. [33]
3. Haccetu'l-Veda': Veda hutbesinin açıklaması niteliğinde olan bir eserdir. [34]
4. el-Kıraatü'l-Meşhûra fi'l-Emsari el-Atiye Mecie't-Tevatur: İhsan Abbas ve Nasuriddin el-Esed neşretmişlerdir. [35]

1.2.3. Dil ve Edebiyat

1. Tavku'l-Hamame fi'l-Ülfeti ve'l-Üllaf [36] : Eserde İbn Hazm hem kendi hayatından kesitler sunmuş hem de çevresindeki insanlar ve onların aşklarıyla alakalı bilgiler vermiştir. Eserin içerisinde birçok şiir vardır. Mahmut Kanık 1998 yılında "Güvercin Gerdanlığı" adıyla Türkçeye çevirmiştir.
2. Kaside fi'r-Red 'ala Nikfûr Meliki'r-Rum: Bizans İmparatoru bazı İslam beldelerini aldığı zaman yazılmıştır ve 137 beyitten oluşur. [37]
3. Manzume fi Kava'idi Usûli Fikhi'z-Zahiriyye: Zahirî mezhebinin fıkıh usullerinin manzumbir şekilde anlatıldığı eserdir. [38]
4. Risale fi Enne'l-Kur'an Leyse min Nev'i Belağati'n-Nas: Kur'an'ın îcazını belagat açısından ele alan eserdir. [39]

1.2.4. Fıkıh ve Usulü

1. el-İhkam fi Usûli'l-Ahkam [40] : Zahirî düşüncenin fıkıh usulünü ortaya koyan bir eserdir. Bir sonraki bölümde daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.
2. el-Muhallâ bi'l-Âsar fi Şerhi'l-Mücella bi'l-İhtisar [41] : İbn Hazm'ın Mücella kitabının şerhi olan eserdir. Zahirî fıkının en önemli fur'u kitabıdır. Eserin farklı baskıları mevcuttur. En son Daru'l Kütübi'l İlmiyye tarafından 12 cilt olarak basılmıştır.
3. Mülahasanu İbtali'l-Kıyas ve'r-Re'y ve'l-İstihsan ve't-Taklid ve't Ta'lil: Zahirî fıkıh usulüne dair muhtasar bir eserdir. [42] Eserin isminden de anlaşılacağı üzere İbn Hazm, kıyas, rey, istihsan ve taklid gibi fıkıh usulundeki bazı yöntemleri kabul etmez ve bu eserde de bunlardan bahsetmiştir.
5. en-Nübez fi Usuli'l-Fikh: Fıkıh usulüne dair muhtasar bir eserdir. [43]

2. el-İHKAM FÎ USÛLİ'L-AHKAM

el-İhkam, İbn Hazm'ın elimize ulaşan en kapsamlı fıkıh usulü kitabıdır. İhkam Zahirî düşüncenin ve lafızlara literal yaklaşımın günümüze ulaşan ilk sistematik kitabıdır.

İbn Hazm, fıkıh usûlü tabirini de kullanmamıştır. Bu nedenle İbn Hazm'ın tüm şer'î ilimleri amelî-îtikadî ayrımı yapmaksızın aynı yöntemle incelenebilir kabul ettiği düşünülmüştür. Ancak bu eser, tam anlamıyla bir fıkıh usûlü eseridir.

[44] İbn Hazm'ın el-İhkam'ı tam olarak ne zaman yazdığı bilinmemekle birlikte bazı eserlerindeki ipuçlarından dolayı H.430 yılı civarlarında yazıldığı kanaatine varılabilir. [45]

el-İhkam, 40 babdan oluşur ve sadece Zahirî usul ve yöntemini ortaya koymakla kalmayıp İbn Hazm'a kadar var olagelmiş mezheplerin de yöntem ve yaklaşımlarını eleştirmiştir. Eserdeki tenkitler genellikle Hanefi ve Maliki mezheplerine yönelik olsa da Şafii mezhebi de yine payına düşeni almıştır. Ayrıca İbn Hazm, el-İhkam'da önceki Zahirîler'inde görüşlerini, diğer mezheplere yönelttikleri eleştirileri ve cevaplarını da zikretmiştir. Öyleki İbn Hazm'ın el-İhkam'dan muhtasar hale getirdiği ve sadece kendi görüşlerine yer verdiği eseri olan

en-Nübzetü'l Kâfiye isimli eseri el-İhkam'ın sadece %5'i kadardır. [46] Yukarıda da zikredildiği üzere, İbn Hazm'ın dili serttir ve genelde eserlerinde de cedelci bir yöntem kullanmıştır.

İbn Hazm, fıkıh usulünü kat'iyatlar üzerine temellendirir. Ona göre hükümlerin kaynakları; nasslar, icma ve delil olmak üzere üç tanedir. Delil diğer iki kaynağa dayanır ve delilin içerisinde kesinlikle ta'lil, teşbih ve zan bulunamaz.

Ahmed Muhammed Şakir tarafından sekiz cilt şeklinde neşredilmiştir. [47]

Eserin babları aşağıda sıralandığı şekildedir.

1. Bab: Kitabın Amacı
2. Bab: Kitabın Bölümleri ve Babları
3. Bab: Aklî Delillerin İsbatı
4. Bab: Dillerin Nasıl Ortaya Çıktığı
5. Bab: Teorisyenler Açısından Lafızların Çerçevesi
6. Bab: Şeriat Gelmeden Önce Eşyanın Haram veya Mübah Oluşunun Akılla Çözülmesi
7. Bab: Dinî Hükümlerin Temelleri ve Bilgi Elde Etmenin Yolları
8. Bab: Beyan ve Manası
9. Bab: Beyanın Geciktirilmesi
10. Bab: Mucibu'l Kur'an
11. Bab: Rasulullah'tan Nakledilen Haberler
12. Bab: Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in Sözlerinde Emirler ve Nehiyler
13. Bab: Emir ve Diğer Lafızların Umuma Hamledilmesi
14. Bab: Cem'i'nin En Azı
15. Bab: İstisna
16. Bab: Zamirde Kinaye
17. Bab: İşaret
18. Bab: Mecaz ve Teşbih
19. Bab: Hz. Peygamber'in Fiilleri ve Takriri Sünneti
20. Bab: Nesh
21. Bab: Müteşabih Ayetler ve Hükümleri
22. Bab: İcma ve İcma Hangi Konularda Yapılabileceği
23. Bab: İstishab
24. Bab: İcma Oluşabilmesi İçin En Az Kaç Kişinin Sözüne İhtiyaç Vardır
25. Bab: İhtilafın Yerilmesi
26. Bab: Hak Bir Tanedir Diğerleri Batıldır

27. Bab: İcmada Çelişme
28. Bab: Fetva Rivayet Edilen Sahabiler ve Sahabe Asrından Sonra İhtilafla Zikredilen Fakihler
29. Bab: Delil
30. Bab: Yeryüzündeki Her Mümin ve Kafir İçin İslamî Hükümlerin Gerekliliği
31. Bab: Dinde Anlayış, Her Kadının Dini Hakkında Ne Sorması Gerekliği, Dinde Müftü Tarifi ve Ehl-i İslam'a İctihadın Vacip Olması
32. Bab: Bütün Amellerde Niyetin Vacip Olması
33. Bab: Hz. Peygamber'den Önceki Peygamberlerin Şeriatleri
34. Bab: İhtiyat ve Kat'ü-z Zerâi
35. Bab: İstihsan ve İstinbat
36. Bab: Taklitin Geçersizliği
37. Bab: Hitabın Delili
38. Bab: Dinî Hükümlerde Kıyasın Geçersizliği
39. Bab: Dinî Hükümlerde İletlerin Geçersizliği
40. Bab: İctihadın Beyanı ve Müçtehidin Hükmü

Eser tüm bu bablardan oluşup bazı bab başlıkları altında alt başlıkları da mevcuttur. Ancak alt başlıkları burada tek tek zikretmek makalenin hacmini genişleteceği için tercih edilmemiştir.

KAYNAKÇA

Abdullah Çolak, "İbn Hazm ve el-Muhallası", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II , 2002.

Apaydın, H. Yunus, "İbn Hazm", TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul 1999, XX, 39-52.

....., "el-İhkam", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2000, XXI, 532-534.

Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), Lisânü'l Mîzan , Thk.: Abdulfettah Ebu Gudde, Daru'l Beşairi'l İslamiyye yay., b.y. 2002.

Gül, Şirin, İbn Hazm'ın Kıyası Reddi , (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.

İbn Hallikan, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681/1282), Vefeyâtü'l-Ayân ve Enbâi Enbâ'z-Zaman, Thk.: İhsan Abbas, Daru Sadir yay., Beyrut 1900.

İbn Hazm, Güvercin Gerdanlığı , (Çev.: Mahmut Kanık), İnsan yay., İstanbul 2007.

....., " el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva'i ve'n-Nihal ", (Çev.: Halil İbrahim Bulut), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yay., İstanbul 2017.

....., el-İhkam fî Usuli'l Ahkam , Thk.: Ahmed Muhammed Şakir, Daru'l Afâki'l Cedîd, Beyrut 1980.

Şahabettin Ergüven, "Zahiriliğin Büyük İmamı İbn Hazm: Hayatı ve Eserleri", İslami İlimler Dergisi , 2008, 3(1), 175-197.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), Tezkiratü'l-Huffâz , Daru'l Kütübî'l İlmiyye yay., Beirut 1998.

[1] Şahabettin Ergüven, "Zahiriliğin Büyük İmamı İbn Hazm: Hayatı ve Eserleri", İslami İlimler Dergisi , 2008, 3(1), 175-197; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), Tezkiratü'l-Huffâz , Daru'l Kütübî'l İlmiyye yay., Beirut 1998, III, 228.

[2] Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), Lisânü'l Mîzan , Thk.: Abdulfettah Ebu Gudde, Daru'l Beşairi'l İslamiyye yay., b.y. 2002, V, 488; İbn Hallikan, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681/1282), Vefeyâtü'l-'Ayân ve Enbâi Enbâ'z-Zaman, Thk.: İhsan Abbas, Daru Sadir yay., Beirut 1900, III, 325.

[3] Apaydın, H. Yunus, "İbn Hazm", TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul 1999, XX, 39-52.

[4] Abdullah Çolak, "İbn Hazm ve el-Muhallası", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II , 2002, 3, 155-182.

[5] Zehebî, , III, 227.

[6] İbn Hallikan, III, 325; Zehebî, III, 227.

[7] Askalânî, V, 488.

[8] Apaydın, 40.

[9] Gül, Şirin, İbn Hazm'ın Kıyası Reddi , (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001, 17.

[10] Askalânî, V, 488; Zehebî, III, 228.

[11] Gül, 23.

[12] İbn Hazm, Güvercin Gerdanlığı , (Çev.: Mahmut Kanık), İnsan yay., İstanbul 2007, 206.

[13] İbn hazm, 171.

[14] İbn Hazm, ,104.

[15] İbn Hazm, 106.

[16] İbn hazm, 165.

[17] İbn Hazm, , 147.

[18] Gül, 29.

[19] Zehebî, III, 227; Askalanî, V, 488.

[20] İbn Hallikan, III, 328; Zehebî, III, 231.

[21] Gül, 12.

[22] Apaydın, 40.

[23] İbn Hazm, Güvercin Gerdanlığı, 246.

[24] İbn Hazm,236.

[25] İbn Hazm, 236.

[26] Zehebî, III, 227.

- [27] Ergüven, 191.
- [28] Gül, 50.
- [29] Gül, 49.
- [30] İbn Hazm, " el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva'i ve'n-Nihal ", (Çev.: Halil İbrahim Bulut), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yay., İstanbul 2017, I, 69.
- [31] Ergüven, 192.
- [32] İbn Hazm, " el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva'i ve'n-Nihal ", I, 70.
- [33] Ergüven, 192.
- [34] İbn Hazm, " el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva'i ve'n-Nihal ", I, 70.
- [35] Ergüven, 192.
- [36] Zehebî, III, 227.
- [37] Ergüven, 190.
- [38] Ergüven, 191.
- [39] Ergüven, 191.
- [40] Zehebî, III, 227.
- [41] Zehebî, III, 227.
- [42] Ergüven, 190.
- [43] Ergüven, 190.
- [44] Apaydın, Hacı Yunus, "el-İhkam", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2000, XXI, 532-534.
- [45] Apaydın, 532.
- [46] Apaydın, 532.
- [47] İbn Hazm, el-İhkam fî Usulî'l Ahkam , Thk.: Ahmed Muhammed Şakir, Daru'l Afâki'l Cedîd, Beyrut 1980.